

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИЗНАЧЕННЯ ТИПОЛОГІЇ СЕМАНТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКИХ ДІАЛЕКТИЗМІВ

Статтю присвячено теоретико-методологічній базі вивчення одного з феноменів слов'янської прамови, висвітленню основоположних витоків та принципів дослідження її рефлексів на теренах Славії — праслов'янських діалектизмів. Завдяки цьому відкривається можливість не лише визначити сутність цього явища, але й встановити структурно-генетичні типи праслов'янських діалектизмів та їхніх семантико-словотвірних моделей, що є одним із нових результатів у плані дослідження питань формування та якісного складу лексики праслов'янської доби. Визначено принципові територіальні, лексико-семантичні й словотвірні особливості праслов'янських діалектизмів, зафіксованих у давніх та сучасних слов'янських мовах.

Ключові слова: праслов'янський діалектизм, семантичні трансформації, семантико-словотвірні моделі, структурно-генетичні типи, ізоглоси, діалектна диференціація прамови.

Нечитайло И.Н. Теоретико-методологические основы типологии семантических трансформаций праславянских диалектизмов. *Статья посвящена теоретико-методологической базе изучения одного из феноменов славянского праязыка, освещению основополагающих истоков и принципов исследования ее рефлексов на территориях Славии — праславянских диалектизмов. Благодаря этому открывается возможность не только определить сущность данного явления, но и установить структурно-генетические типы праславянских диалектизмов и их семантико-словообразовательных моделей, что является одним из новых результатов в плане исследования вопросов формирования и качественного состава лексики праславянского периода. Определены принципиальные территориальные, лексико-семантические и словообразовательные особенности праславянских диалектизмов, зафиксированных в древних и современных славянских языках.*

Ключевые слова: праславянский диалектизм, семантические трансформации, семантико-словообразовательные модели, структурно-генетические типы, изоглоссы, диалектная дифференциация праязыка.

Nechytailo I.M. Theoretical and methodological typology bases of Proto-Slavic dialectisms semantic transformations. *The article is devoted to the theoretical and methodological bases of one of the Slavic proto-language phenomena study, illumination of fundamental sources and principles of research and its reflexes on the territories of Slavia – the Proto-Slavic dialectisms. It gives the opportunity not only to define essence of this phenomenon, but also to set the structural and genetical types of Proto-Slavic dialectisms and their semantic and word-formation models, which are one of new results in the research of forming and quality composition of the Proto-Slavic period vocabulary. Fundamental territorial, lexico-semantic and word-formation features, fixed in ancient and modern Slavic languages of Proto-Slavic dialectisms, are set.*

Keywords: Proto-Slavic dialectism, semantic transformations, models of semantic word-formations, structural-genetic types, isoglosses, dialectal differentiation of proto-language.

Статтю присвячено теоретико-методологічній базі вивчення одного з феноменів слов'янської прамови, висвітленню основоположних витоків та принципів дослідження її рефлексів на теренах Славії, — праслов'янських діалектизмів. Завдяки цьому відкривається можливість не лише визначити сутність цього явища, але й встановити структурно-генетичні типи

праслов'янських діалектизмів та їхніх семантико-словотвірних моделей, що є одним із нових результатів у плані дослідження питань формування та якості складу лексики праслов'янської доби.

Загальні тенденції щодо проблеми реконструкції праслов'янських діалектизмів представлено в серії статей О.М. Трубачова на матеріалі давньоруської, української, російської, білоруської та лужицьких мов. Проте комплексних сучасних праць з аналізу цієї лексичної мікросистеми порівняльно-історична славістика ще й досі не має, попри наявність епізодичних досліджень південної (Л.В. Куркіна, Л. Вергунова), західної (В. Махек), східної (Ж.Ж. Варбот, І.П. Петльова, Т.В. Горячева, Ю.С. Азарх, Т.І. Вендіна) та змішаної (В.А. Меркулова, М.А. Осипова, О.М. Маркова) діалектних макрозон слов'янства. Загалом у науковій сфері уявлення про праслов'янські діалектизми коливається від вузького розуміння, обмеженого твірними індоєвропейськими основами (Р. Еккерт), до припущення їх широкої локалізації (В.А. Меркулова, Т.І. Вендіна) [2; 7].

Окрему проблему при цьому становить виявлення особливостей таких мовних зон слов'янства, що зберігають незмінними лексеми, які виникли за часів існування спільної прамови. Одержані дані з різних рівнів так званих архаїчних зон сучасних слов'янських мов можуть стати базою для реконструкції слов'янського мовного світу. Тому одним зі шляхів відтворення діалектної структури пізньопраслов'янської мови є реконструкція праслов'янських діалектизмів наявних у периферійних діалектних зонах слов'янських мов рефлексів прамови, що залишили незмінними свої фонетичні, морфологічні і семантичні характеристики, формування і розвиток яких у загальнослав'янському контексті вирішувалися М. Фасмером, С.П. Обнорським, Ф.П. Філіним, О.М. Трубачовим, О.С. Мельничуком, Л.В. Куркіною, Ж.Ж. Варбот, Т.І. Вендіною, І.П. Петльовою, Р.В. Болдиревим, В.В. Мартиновим, В.А. Меркуловою та ін. Окрім того, ще не уточнено статус цих рефлексів прамови, не з'ясовано їх генезу, семантико-словотвірні аспекти еволюції й просторово-часовий розподіл. Часткове розв'язання цих питань знаходимо у розвідках Ф. Міклошича, А. Брюкнера, Е. Бернекера, Т. Лер-Сплавінського, С. Младенова, передусім етимологічний розгляд окремих лексем у загальнослав'янському аспекті.

У дослідженні архаїчної і сучасної семантики праслов'янської лексики спираємося на положення про те, що семантичні процеси в лексиці окремих мов і діалектів є не ізольованими, а корелюють із фактами інших мовних об'єднань (Ф. Копечний, С.Б. Бернштейн, О.М. Трубачов, В.В. Мартинов, О.С. Мельничук, В.Т. Коломієць, Г.П. Півторак, Р.В. Болдирев, Т.О. Черниш та ін.). Значеннєві перетворення в лексиці різних мов уже описано в теоретичному (Ю.Д. Апресян, Д.М. Шмельов, В.Г. Гак, Е.В. Кузнецова) і типологічному (М.П. Кочерган, О.О. Тараненко, Г.М. Яворська, С.П. Денисова, В.М. Манакін, К.В. Рахліліна, М. Леммен) аспектах, а також у синхронії (Г.І. Кустова) і діахронії (А. Залізняк, І.П. Петльова, Г.А. Клепарський), у тому числі й на дієслівному матеріалі (О.В. Падучева, Р.І. Розіна, Н.О. Ілюхіна) [2; 3].

У пропонованій статті етимологічну характеристику слов'янських діалектизмів висвітлено з орієнтацією переважно на досягнення Ф. Міклошича, Е. Бернекера, Ф. Славського, М. Фасмера, В. Георгієва, В. Махека, О.М. Трубачова, О.С. Мельничука, В.В. Мартинова, Ж.Ж. Варбот, Ф. Безлая, П. Скока, Х. Шустер-Шевца, Р. Олеша та ін. Питання діалектного континууму сучасних слов'янських мов відображено в діалектологічних словниках (П. Шимунович, Б. Відоескі, К. Пеев та ін.) і атласах ареального (С.Б. Бернштейн, Г.П. Клепикова, Л.О. Гіндін, Р.Я. Удлер) й загальнослов'янського (Ж.Ж. Варбот, Т.І. Вендіна, Л.Е. Калнинь, Л.І. Куркіна) планів. На хід дослідження праслов'янських рефлексів вплинуло вчення про центральні та периферійні зони їх поширення (М. Бартолі, М.І. Толстой, О.М. Трубачов, В.В. Мартинов, Т.І. Вендіна та ін.) [3; 5; 6; 7]

Отже, актуальність нашої праці зумовлена необхідністю розв'язати питання про просторово-часову стратифікацію прамови слов'ян, дослідження її генези і розвитку, виникнення окремих слов'янських мов і становлення семантичної будови їх лексики та лексико-семантичних груп. Залучення даних семантико-словотвірної типології праслов'янської діалектної лексики може внести суттєві корективи не лише у вирішення проблеми ступеня спорідненості окремих слов'янських мов, шляхів і етапів їх виокремлення з первинної мовної єдності, напрямків міграції праслов'янських етносів, а й допоможе скласти уявлення про особливості представлення в їх мовній свідомості реалій навколишнього світу.

Метою дослідження є встановлення теоретико-лінгвістичних засад, за якими має відбуватися аналіз праслов'янських локалізмів. Поставлена мета передбачає вирішення завдань: 1) визначивши джерела вчення про праслов'янський діалектизм, опрацювати основні положення типології семантичних трансформацій праслов'янської ексклюзивної лексики й найбільш характерних для неї семантико-словотвірних моделей; 2) розробити критерії параметризації праслов'янських діалектизмів, наявних у лексиці слов'янських мов.

Об'єктом статті є праслов'янські діалектизми, представлені в різних ареалах слов'янських мов, та їхні позаслов'янські кореляти. Предмет роботи становлять теоретичні засади опанування явища праслов'янського діалектизму в усіх ареалах слов'янського світу.

Аналіз опрацювання цієї проблематики в сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідженнях дозволив окреслити питання, що залишилися невирішеними: обмеженість знань про специфіку семантико-словотвірної системи спільнослов'янської доби, діалектне розмежування праслов'янської мови, методика її реконструкції, нечітке визначення феномена праслов'янського діалектизму як рефлексу певних станів прамови. Розв'язання проблем генези і розвитку слов'янських мов, реконструкції праслов'янського лексичного фонду, створення Загальнослов'янського лінгвістичного атласу та регіональних слов'янських атласів пов'язане з реконструкцією тієї лінгвоетнічної ситуації, що склалася в переломну епоху напередодні остаточного розселення слов'ян. У сфері цих пошуків актуалізується дослідження таких шарів праслов'янської лексики, що дали б можливість скласти детальну картину

розташування праслов'янських діалектів і визначити параметри їх внутрішньої й зовнішньої взаємодії у просторі й часі.

На думку сучасних спеціалістів зі взаємодії праслов'янських діалектів (Ф.П. Філіна, С.Б. Бернштейна, О.М. Трубачова, Л.В. Куркіної, Т.І. Вендіної та ін.), система діалектних відношень давньої Славії неодноразово перебудовувалася під впливом багатьох чинників мовного та позамовного характеру: це тиск субстрату, процеси інтерференції та інтеграції на суміжній території, фактори культурно-історичного характеру тощо. О.М. Трубачов, праці якого відіграли вирішальну роль у зміні поглядів на формування слов'янських мов, постулював ідею динамізму праслов'янського ареалу, в якому співіснували різні етноси.

Протягом останніх чотирьох десятиліть до сфери дослідження хронології та діалектного розмежування спільнослов'янської прамови все частіше залучаються *праслов'янські діалектизми* – рефлексії мовних явищ, що панували на територіях, охоплених праслов'янською мовою, збережені в архаїчних зонах сучасної Славії. На формування теорії праслов'янського діалектизму вплинув теоретично і практично обґрунтований В. Пізані принцип Й. Шмідта, відповідно до якого мовні інновації можуть поширюватися через діалектні й мовні кордони, що склалися на суміжних територіях різних мов і діалектів за умови спільності їх історичної долі. Методично суттєвим для перевірки відповідностей окремих груп праслов'янських діалектів між собою є також принцип периферійних областей, що допомагає констатувати на різних місцях праслов'янської лінгвістичної території спільних лексичних реліктів, менш зачеплених інноваціями.

Теоретичне підґрунтя вчення О.М. Трубачова про праслов'янські діалектизми становлять досягнення італійських лінгвістів М. Бартолі та В. Пізані, які поширили принципи лінгвістичної географії на порівняльно-історичне вивчення індоєвропейських мов і співвіднесли хронологічні відношення мовних явищ із територіальними критеріями.

Питання про праслов'янський характер діалектних слів вирішується далеко не однозначно. За переконанням Р. Еккерта, праслов'янські діалектизми, що утворюють своєрідний місток між продовженнями з індоєвропейської прамови і праслов'янськими нововведеннями, здебільшого мають точну відповідність в інших індоєвропейських мовах. Найбільш широке розуміння праслов'янських діалектизмів запропоновано В.А. Меркуловою, яка включає до їх складу загальноновживану лексику сучасних слов'янських мов.

Ареалогічний аналіз поширення праслов'янських рефлексів у сучасному діалектному континуумі дозволяє виявити зосередження ізоглос, які свідчили б про стійкі діалектні зв'язки на карті прадавньої Славії. Ідея вивчення праслов'янських діалектизмів як диференційних факторів у вивченні питання діалектної стратифікації праслов'янської мови належить Ф.П. Філіну, теоретичне ж опрацювання й встановлення складу праслов'янських діалектизмів було розпочато О.М. Трубачовим під час укладання Етимологічного словника слов'янських мов. Звернення О.М. Трубачова до праслов'янських корелятивів у ряді діалектів сучасних слов'янських мов

(російської, білоруської, нижньолужицької), до фрагментів словенсько-сербсько-хорватсько-українсько-білоруських, нижньолужицько-українських (білоруських), лужицько-сербсько-хорватських, балто-слов'янських ізолекс дало підставу для певних висновків про давні відношення самих діалектів, відбиті у просторово-часовій схемі.

У сфері праслов'янської діалектології пріоритетного значення набувають семантичні питання, зокрема семантико-словотвірного характеру. При утворенні й розвитку лексики праслов'янської доби відбувалися *семантичні трансформації* — перетворення в значеннєвій структурі прадавніх основ, що мали наслідком виникнення лексем, специфічних для кожного з регіонів terra Slavia. На різних етапах лексико-словотвірні (поряд із фонетико-граматичними) аспекти цієї проблеми розглядалися Т.В. Вендіною в процесі створення Загальнослов'янського лінгвістичного атласу, а також Л.В. Куркіною при дослідженні південно-західнослов'янських лексичних ізолекс. Список праслов'янських діалектизмів було доповнено В.В. Мартиновим у контексті визначення архаїчної периферії слов'янського світу та Ю.С. Азарх при визначенні територіального розподілу російської апелативної і топонімічної лексики. Проте й досі є відсутніми скільки-небудь надійні критерії (Л.В. Куркіна), що дозволяють відмежувати праслов'янські архаїзми від більш пізніх явищ, які склалися в епоху слов'янських міграцій, перерозподілу племен і міжплемінних об'єднань.

Еволюція семантики словотворення праслов'янських діалектизмів репрезентує формування лексики прамови, а також правовну систему діалектів та міграції етносів Палеославії. Семантико-словотвірні типи праслов'янських діалектизмів, проаналізовані у синхронно-діахронічному аспекті на матеріалі слов'янських мов, мають як національно специфічні, так і універсальні спільнослов'янські риси. Наприклад, праслов. *dъxъ, співвідносне з дієсловом праслов. *dъxati / *dъxno←ti паралельним якому називають також литовськ. dūsas 'подих' [8 V: 178]. Цей праслов'янїзм подовжується в широкому полі рефлексів, що охоплюють, окрім південнослов'янських, чеську, словацьку та російську мови: старослов. dъxъ (Супр., Сін.) 'дихання, дух' (охрид., півн.-східн. Болгарія, москов.), болг. dъx, чол. р. 'дихання', 'запах', макед. dax 'дихання', хорв. dâh 'дихання', 'дух, запах' (з XVI ст.), серб. daġa 'запах, сморід' (косовськ., метохіськ.), словен. dâh, dâh 'подих', 'видох, дихання', 'сморід', чеськ. dech 'дихання', діал. dech (середньоопавськ.), словацьк. діал. dex 'дихання' (виходоновоград.), 'велика пошесть худоби' (нижньотренчан.), російськ. діал.дох 'відпочинок' (арханг., твер.), 'загибель риби під льодом за браком кисню, замор' (свердл.) [8 V: 178; 1 II: 220; 11: 209; 12 I: 328; 4 (8): 159]. Звертає на себе увагу продовження семантичного розвитку діалектизму російської мови від інших мов, де зустрічаються відповідники праслов. *dъxъ: тут значення 'дихання' трансформувалося у 'вільне дихання' → 'відпочинок' у північних та східних говірках і, далі, у свердловських — в 'утруднене дихання' → 'задуха' → 'смерть'.

Нами опрацьовано 3000 лексичних одиниць, які вилучено з етимологічних, етимологічних, діалектологічних та історичних словників слов'янських

мов. Аналіз лексичної мікросистеми слов'янських мов доцільно здійснювати за комплексною методикою, що забезпечуватиме виявлення діахронічних та синхронних характеристик, суттєвих для ретроспективного вивчення праслов'янських діалектизмів і реконструкції основних типів міждіалектних зв'язків на рівні праслов'янської мови. *Діахронічний підхід* передбачає аналіз семантичної історії праслов'янських основ і дає змогу простежити їх еволюцію та виявити специфіку відбиття дійсності у тому чи іншому праслов'янському діалектному масиві. Основним методом вважаємо *порівняльно-історичний*, за допомогою якого простежується діахронічна еволюція праслов'янських основ і встановлюються основні закономірності формування семантики локалізмів на осі *праслов'янська мова — давні слов'янські мови — сучасні слов'янські мови*. Для дослідження меж і поняттєвого наповнення праслов'янського діалектизму та його відтворення у слов'янських мовах рекомендовано *метод суцільної вибірки*. Для встановлення моделей семантичних трансформацій у структурі давніх слів залучають *методику моделювання та методику зовнішньої реконструкції* (усередині однієї мікросистеми — слов'янської), а також *методику компонентного і концептуального аналізу*.

На основі *синхронічного підходу* здійснено зіставлення відповідників давніх лексем у сучасних діалектах слов'янських мов. За допомогою *зіставно-типологічного методу* аналізуємо семантику лексичних одиниць у територіальній співвіднесеності. *Метод семантичних паралелей* сприяє виявленню регулярності багатьох семантичних переходів та усталеності найменувань предметів за однією певною ознакою у випадках аналогічного зв'язку значень.

Поєднання *індуктивного і дедуктивного підходів* до вивчення діалектних одиниць забезпечує одночасне проведення аналізу від конкретних фактів окремих мов до виявлення закономірностей, а також від загальних положень до фактів діалектних систем окремих мов. При встановленні просторової локалізації семантико-словотвірних корелятив використовують *лінгвогеографічний метод*.

У процесі відбору праслов'янських діалектизмів слов'янських мов слід керуватися певними ознаками територіального, лексико-семантичного та морфологічного характеру, притаманними праслов'янській лексиці. Простежуючи паралелі у виникненні і розвитку праслов'янських лексем, а також їх окремих семантичних характеристик, необхідним є встановлення закономірностей історико-типологічного характеру. *Типологією семантичних трансформацій* вважаємо визначення суттєвих рис змістових перетворень у структурі праоснов, на основі їх зіставлення та дослідження закономірностей у загальнославистичному плані. Типологічне дослідження ґрунтується на понятті структурно-генетичного типу, сутність якого було викладено О.М. Трубачовим, який уважав структурно-генетичний підхід найбільш релевантним до проблеми складу давнього словника, заснованим на визнанні актуальності аспекту словотвірних відношень всередині словника в його зв'язках з іншими спорідненими мовами. *Структурно-генетичний тип* — це узагальнена за низкою ознак і представлена в моделях

структура праслов'янського слова з її закономірними зв'язками в діалектах слов'янських і неслов'янських мов. Порівняльно-історичне дослідження цих типів є необхідним для виявлення їх етимологічних відповідностей і паралелей в еволюції від праслов'янського часу до сьогодення.

Наукова новизна одержаних нами результатів полягає в тому, що закономірності формування праслов'янської діалектної лексики в семантико-словотвірному та лінгвогеографічному аспектах та типологія структурно-генетичних характеристик і відношень рефлексів прамови в загальнослов'янському плані можна здійснювати за допомогою розробленого відповідного принципово нового поняттєво-категоріального апарату; за допомогою новітніх методик розвинуто науковий погляд на структурно-генетичний тип як на узагальнену за низкою ознак структуру, представлену в семантико-словотвірних моделях. Перелічені теоретичні засади сприятимуть удосконаленню систематизації та зіставлення праслов'янських рефлексів, принципово новому поєднанню семантико-словотвірного й локалізаційного підходів у побудові семантико-словотвірних моделей розвитку праслов'янських мов; одержанню нових відомостей про участь діалектної лексики у процесах концептуалізації навколишньої дійсності.

Визначення та застосування теоретичних і методичних засад дослідження дозволяє стверджувати таке:

1) праслов'янська мова, що відрізнялася діалектним розмежуванням, залишила в сучасних слов'янських мовах відбитки локальної лексики, на прямих формування якої є достатньо диференційованими відповідно до зон поширення;

2) лексичні елементи прамови належать архаїчним периферійним зонам слов'янських мов, що залишили незмінними свої фонетичні, морфологічні й семантичні особливості, і утворюють систему праслов'янських діалектизмів;

3) праслов'янські локальні рефлекси сучасних південно-, західно- та східнослов'янських ареалів є сформованими на основі пізньопраслов'янських діалектів із розбіжностями в семантичних трансформаціях праслов'янських мов;

4) семантико-словотвірна еволюція праслов'янської лексики різних ареалів Славії має особливості, об'єднані у структурно-генетичні типи — узагальнені за низкою ознак структури, що представлені в моделях праслов'янських діалектизмів з їх закономірними зв'язками у діалектах слов'янських і неслов'янських мов;

5) кожний діалектний ареал слов'янських мов представлено південними, західними, східними структурно-генетичними типами, а також тими, що поєднують діалектизми міжмовного і міждіалектного характеру;

6) схеми, що передають процеси значеннєвих перетворень у структурі праслов'янських мов, визначено як семантико-словотвірні моделі;

7) типологічною рисою праслов'янських діалектизмів є значення вихідних праслов'янських основ і характер семантичних змін у їх структурі.

Вихідні основи праслов'янських діалектизмів репрезентують складні схеми семантико-словотвірної еволюції. Більшість семантичних зрушень у структурі, які мають переважно метонімічний характер, зумовлено їх лексико-семантичною належністю.

Значення одержаних результатів пов'язане з масштабом поставлених завдань і полягає у виявленні типологічного характеру семантичних перетворень у складі давніх лексем різних регіонів Славії. Наукові спостереження над динамікою, механізмами розвитку та локалізацією праслов'янських є подальшим розвитком теорій діалектної стратифікації праслов'янської мови і праслов'янських діалектизмів як індикаторів для її реконструкції.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Етимологічний** словник української мови: в 7 т. / за ред. О.С. Мельничука. — К. : Наук. думка. — 1982—2012. — Т. 1—6. 2. **Меркулова В. А.** Очерки по русской народной номенклатуре растений (Травы. Грибы. Ягоды) / Валентина Антоновна Меркулова. — М. : Наука, 1967. — 260 с. 3. **Нечитайло І.М.** Історія і типологія праслов'янських deverбативів: Монографія / Ірина Миколаївна Нечитайло. — К. : Вид. центр КНЛУ, 2011. — 366 с. 4. **Словарь** русских народных говоров / под ред. Ф. П. Филина и Ф. П. Сороколетова. — Л. ; СПб. : Наука, 1961—2010. — Вып. 1—42. 5. **Трубачев О.Н.** О праславянских лексических диалектизмах сербо-лужицких языков / Олег Николаевич Трубачев // Сербо-лужицкий лингвистический сборник. — М.: АН СССР, 1963. — С. 154—172. 6. **Трубачев О.Н.** Регионализмы русской лексики на фоне учения о праславянском лексическом диалектизме / Олег Николаевич Трубачев // Русская региональная лексика XI — XVII вв. — М. : Наука, 1987. — С. 17—28. 7. **Эккерт Р.** Праславянские диалектизмы среди именных основ на -ĭ // Исследования по слав. языкам: сб. в честь 60-летия проф. С. Б. Бернштейна. — М. : Наука, 1971. — С. 486—496. 8. **Этимологический** словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / под ред. О. Н. Трубачева, А. Ф. Журавлева. — Вып. 1—36. — М. : Наука, ИРЯ РАН, 1974—2010. 9. **Etymologický slovník** jazyka staroslověnského / hl. red. A. Erhart, E. Havlová. — Т. I. — XIII. — Praha : nakl. Československé akad. věd, 1989—2006. 10. **Slovník** jazyka staroslověnského / red. J. Kurz a Z. Hauptová. — Т. I-IV. — Praha : Academia, 1966 — 1997. 11. **Ripka I.** Vecný slovník dolnotrenčianskych nářečí / Ivor Ripka. — V. I. — Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej Akadémie vied, 1981. — 336 s. 12. **Rječnik** hrvatskoga ili srpskoga jezika / Obraduje Đ. Daničić, J. Jedvaj i dr. — D. 1—23. — Zagreb : Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti, 1880—1976.